

ผลดีของการประยุกต์ใช้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้เพื่อ
การพัฒนาที่ยั่งยืนของวิสาหกิจชุมชน : ศึกษากรณีจังหวัดราชบุรี

Good Effects from Application of Sufficiency Economic Philosophy in the Learning Process and
Knowledge Management for Sustainable Development of Community Enterprise : Case
Study of Ratchaburi Province

ผศ.ดร.นรินทร์ สังข์รักษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
ผศ.ดร.ธีรศักดิ์ อุ่่นอารมณั์เลิศ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

จากกระแสการพัฒนาประเทศในอดีตที่ผ่านมา ประเทศไทยได้มุ่งเน้นเศรษฐกิจเพียงด้านเดียวเป็นหลักด้วยการคำนึงถึงอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ว่าประเทศไทยจะมีอัตราการเจริญเติบโตมากน้อยเท่าใด โดยมีได้คำนึงศักยภาพและความพร้อมของชุมชนและสังคม ขณะเดียวกันคนยังต้องพึ่งพาวัตถุดิบ วิธีการ และองค์ความรู้การพัฒนา สิ่งต่างๆเหล่านี้จากต่างประเทศ ตามวิถีทางของความทันสมัยให้ทุกคนมีชีวิตตามที่ต้องการไปสู่ความเป็นคนทันสมัย (modern man) ดังนั้นทุกคนจึงตกอยู่ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ ทำให้สังคมต่างมุ่งเข้าหาทุนนิยม ต่างกอบโกยผลประโยชน์และหวังกำไรให้ได้มากที่สุด ส่งผลต่อวิถีการดำเนินชีวิต ความเป็นอยู่และความสุขแท้จริง กอบกบในหลงได้ทรงมีแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อให้ปวงประชาน้อมนำไปสู่การปฏิบัติ ส่งผลให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมอย่างรอบด้าน สามารถประยุกต์ใช้ได้ทุกระดับทุกกิจการ แต่การวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษาในวิสาหกิจชุมชน อีกมิติหนึ่งที่เป็นฐานรากของชุมชนและสังคม

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1) ศึกษาผลดีของการประยุกต์ใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง ของผู้ประกอบการวิสาหกิจชุมชน
- 2) ศึกษากระบวนการเรียนรู้ และการจัดการความรู้ในการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง
- 3) เปรียบเทียบระดับความเป็นไปได้ของการประยุกต์ใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง
- 4) ศึกษากรณีตัวอย่างวิสาหกิจชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการประยุกต์ใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง

ระเบียบวิธีการวิจัย

การวิจัยเรื่องนี้ใช้วิธีการวิจัย แบบผสม (mixed methodology) ทั้งเชิงปริมาณและคุณภาพวิธีดำเนินการวิจัยแบ่งเป็น 2 ระยะ คือ ระยะที่ 1 ศึกษาความคิดเห็นของผู้ประกอบการวิสาหกิจชุมชน

จำนวน 400 คน ถึงผลดีของการประยุกต์ใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง ได้รับกลับคืนมา จำนวน 400 ฉบับคิดเป็น ร้อยละ 100 ระยะที่ 2 ศึกษากระบวนการเรียนรู้ และการจัดการความรู้และ แนวทางปฏิบัติ ที่เหมาะสมในการประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง โดยการจัดประชุมผู้ประกอบการ ในภาคส่วนต่างๆ จำนวน 30 คน รวมถึงการศึกษาระดับตัวอย่างวิสาหกิจชุมชนที่ประสบความสำเร็จใน การประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง 5 แห่ง เครื่องมือที่ใช้เป็นแบบสอบถาม แบบสัมภาษณ์ระดับลึก (in-depth interview) และการสนทนากลุ่ม (focus group)

ผลการวิจัย

ผลการวิจัย พบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง ร้อยละ 64.0 เพศชาย ร้อยละ 36.0 มีอายุ ระหว่าง 51-60 ปี ร้อยละ 35.0 รองลงมาอายุ 41-50 ปี ร้อยละ 28.5 มีสถานภาพสมรส ร้อยละ 71.8 รองลงมาโสด ร้อยละ 17.0 ส่วนใหญ่สำเร็จการศึกษาต่ำกว่ามัธยมศึกษาตอนต้น ร้อยละ 43.8 รองลงมา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ร้อยละ 24.3 มีประสบการณ์ในการทำงานมาแล้ว 1-10 ปี ร้อยละ 60.3 รองลงมา ระหว่าง 11-20 ปี ร้อยละ 24.0 และกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีรายได้ปัจจุบันเพียงพอ ร้อยละ 75.0

ประเภทของวิสาหกิจชุมชนที่กลุ่มตัวอย่างทำงานอยู่นั้น ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มผลิตภัณฑ์ชุมชนและ ท้องถิ่น ร้อยละ 34.8 รองลงมาคือกลุ่มเกษตรกรรม ร้อยละ 30.0 ส่วนใหญ่เปิดดำเนินการ ระหว่างปี 2541-2550 ร้อยละ 60.3 รองลงมา คือ ปี 2531-2540 ร้อยละ 28.3 และมีขนาดของสินทรัพย์ต่ำกว่า 3 แสนบาท ร้อยละ 52.3 รองลงมาคือ 300,000 - 500,000 บาท ร้อยละ 14.8 วิสาหกิจชุมชนส่วนใหญ่จะมีทุนจดทะเบียนอยู่ที่ 10,000 - 50,000 บาท ร้อยละ 23.0 รองลงมา ต่ำกว่า 10,000 บาท ร้อยละ 14.9 โดยมีแหล่ง เงินทุนจากทุนส่วนตัวและญาติพี่น้อง ถึงร้อยละ 63.3 รองลงมา คือ กู้จากธนาคารพาณิชย์ ร้อยละ 8.8

ในส่วนของการผลิตและการจัดการนั้น กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ใช้แหล่งวัตถุดิบ เครื่องมือ/แหล่ง ส่งสินค้า (supplier) จากท้องถิ่น ร้อยละ 60.8 รองลงมาจากในประเทศ ร้อยละ 25.3 ส่วนใหญ่จะจำหน่าย ในท้องถิ่นหรือจังหวัดตนเอง ร้อยละ 49.3 รองลงมา คือ ภายในประเทศ ร้อยละ 34.0 มียอดขายต่ำกว่า 3 แสนบาท ร้อยละ 41.5 รองลงมา คือ 1-2.99 แสนบาท ร้อยละ 21.5 และมีจำนวนพนักงานไม่เกิน 10 คน ร้อยละ 68.5 รองลงมา จำนวน 10-49 คน ร้อยละ 22.0

การแสวงหาความรู้จากแหล่งความรู้ ส่วนใหญ่ได้รับความรู้มาจากภายนอกท้องถิ่นมากที่สุด ร้อยละ 73.0 โดยแหล่งของความรู้ที่ได้รับนั้นมาจากสื่อบุคคลมากที่สุด ร้อยละ 49.8 รองลงมาคือ สื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ ร้อยละ 40.0 กลุ่มตัวอย่างได้นำมาประยุกต์ใช้ในการประกอบการวิสาหกิจชุมชนของ ตนมาก ร้อยละ 36.0 และใช้ปานกลาง ร้อยละ 34.8 ส่วนผลที่เกิดจากการใช้ องค์ความรู้เกี่ยวกับ แนว เศรษฐกิจพอเพียงในการดำเนินการวิสาหกิจชุมชนนั้น กลุ่มตัวอย่างได้รับมาก ร้อยละ 40.8 รองลงมาปาน กลาง ร้อยละ 35.3

ส่วน การปฏิบัติที่ดี ถือเป็นผลสำเร็จในการประกอบ การวิสาหกิจชุมชนของกลุ่มตัวอย่าง ผลการวิจัย พบว่า กลุ่มตัวอย่างยึดถือการซื้อสัตย์ ต่อลูกค้าและผู้บริโภค มากที่สุด ร้อยละ 19.1 รองลงมา

คือ การผลิตสินค้าให้เพียงพอต่อการจำหน่ายไม่เหลือมากเกินไป ร้อยละ 13.5 โดยการช่วยเหลือกันให้เกิดการรวมกลุ่ม การสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ พันธมิตรร่วมกัน และการกระจายความเสี่ยง ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน และหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง รูปแบบกระบวนการการเรียนรู้มี 3 แบบคือ 1) การเรียนรู้จากวงในเป็นการเรียนรู้ด้วยตนเอง 2) การเรียนรู้จากกลุ่ม และ 3) การเรียนรู้จากองค์กร /สถาบัน ส่วนการจัดการความรู้ ได้มาจากประสบการณ์ในพื้นที่ การจัดการความสัมพันธ์และการจัดการความรู้ระหว่าง ผู้นำสมาชิกกลุ่ม หน่วยงานรัฐและสถาบันวิชาการ โดยที่ กระบวนการจัดการความรู้เป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับสภาพปัญหาของวิสาหกิจชุมชน การทบทวนความรู้ การจัดปรับ/จัดการให้ การจัดกิจกรรมร่วม ความเข้มแข็งของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน

ปัจจัยการดำรงชีวิตขั้นพื้นฐาน กลุ่มตัวอย่างให้ความสำคัญต่อการใช้จ่ายด้านอาหารและด้านที่อยู่อาศัยมากที่สุด ($\bar{X} = 1.9$, S.D.= 0.8) และ ($\bar{X} = 1.9$, S.D.= 0.6) รองลงมา คือ การใช้จ่ายด้านเครื่องนุ่งห่ม ($\bar{X} = 1.7$, S.D.= 0.7) และการใช้จ่ายด้านการรักษาพยาบาล ($\bar{X} = 1.7$, S.D.= 0.7) ด้านกิจกรรมทางเศรษฐกิจ กลุ่มตัวอย่างให้ความสำคัญต่อการมีความรู้เรื่องการประกอบอาชีพมากที่สุด ($\bar{X} = 2.7$, S.D.= 0.5) รองลงมา คือ การทำการผลิตเพื่อกินเองใช้เองก่อนเหลือจึงขาย ($\bar{X} = 2.4$, S.D.= 0.7), การทำการผลิตด้วยแรงงานในครัวเรือน ($\bar{X} = 2.4$, S.D.= 0.7) และการมีเครื่องมือในการประกอบอาชีพ ($\bar{X} = 2.4$, S.D.= 0.6) ส่วนกิจกรรมทางสังคมกลุ่มตัวอย่างให้ความสำคัญต่อความสัมพันธ์อบอุ่นของสมาชิกในครัวเรือนมากที่สุด ($\bar{X} = 2.7$, S.D.= 0.5) รองลงมา คือ การทำกิจกรรมร่วมกันของสมาชิกในครัวเรือน ($\bar{X} = 2.6$, S.D.= 0.5) และการมีเวลาดูแลบุคคลในครอบครัว ($\bar{X} = 2.6$, S.D.= 0.5) ในภาพรวมของการดำเนินวิสาหกิจชุมชนตามแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจพอเพียงของกลุ่มตัวอย่าง อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = 2.3$, S.D.= 0.6)

ก่อนการใช้แนวทางเศรษฐกิจพอเพียง กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีการออมเงินไม่เกิน 5,000 บาท ร้อยละ 71.3 ($\bar{X} = 52,232.7$, S.D.= 65,383.0) รองลงมา ระหว่าง 5,001-10,000 บาท ร้อยละ 11.5 แต่ภายหลังใช้แนวทางเศรษฐกิจพอเพียง กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีเงินออมอยู่ระหว่าง 10,001-50,000 บาท ร้อยละ 41.4 ($\bar{X} = 100,289.0$, S.D.= 186,798.0) รองลงมา คือ 100,001 บาทขึ้นไป ร้อยละ 20.7 ส่วนสถาบัน/แหล่งที่รับฝากเงินออมของวิสาหกิจชุมชนของกลุ่มตัวอย่างก่อนใช้แนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ส่วนใหญ่จะนำเงินออมไปฝากที่ธนาคารพาณิชย์ ร้อยละ 71.3

ผลดีที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้/การจัดการความรู้และลักษณะการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงของวิสาหกิจชุมชน พบว่าลักษณะการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียง กลุ่มตัวอย่างมีความภาคภูมิใจในตนเองในการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงมากที่สุด ($\bar{X} = 4.4$, S.D.= 0.7) รองลงมา คือการตระหนักในคุณค่าของการช่วยเหลือตนเองในการอยู่อย่างเศรษฐกิจพอเพียง ($\bar{X} = 4.1$, S.D.= 0.6) และความเครียดที่เกิดจากการประกอบอาชีพ ($\bar{X} = 4.1$, S.D.= 0.7) ส่วนผลที่เกิดจากการเรียนรู้/การจัดการความรู้นั้น กลุ่มตัวอย่างเห็นว่าการได้รับการเรียนรู้ตลอดชีวิตเป็นผลดีที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้/การจัดการความรู้และลักษณะการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงมากที่สุด ($\bar{X} = 4.4$, S.D.=

0.6) รองลงมา คือ การมีหนี้สินน้อยไม่ก่อให้เกิดปัญหาครอบครัว ($\bar{X} = 4.3$, S.D.= 0.7) และภาพรวมของผลดีที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้/การจัดการความรู้และลักษณะการดำเนินชีวิตแบบเศรษฐกิจพอเพียงของวิสาหกิจชุมชนนั้นอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 3.7$, S.D.= 0.9) ผลที่เกิดจากการนำเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ คือ การปรับตัวรับการเปลี่ยนแปลง

ก่อนนำแนวทางการพัฒนาแบบ เศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ กลุ่มตัวอย่างเห็นว่าประโยชน์ที่ได้รับจะอยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{X} = 2.0$, S.D.= 0.7) โดยข้อที่เห็นว่าสามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้มากที่สุด คือ ความซื่อตรงในการประกอบการ ($\bar{X} = 2.4$, S.D.= 0.7) รองลงมาคือ การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นร่วมในการประกอบการ ($\bar{X} = 2.2$, S.D.= 0.7) ส่วนข้อที่เห็นว่าสามารถนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ได้น้อยที่สุด คือ การใช้กิจกรรมของชุมชนเป็นเครื่องมือในการเรียนรู้และการจัดการ ความรู้ ($\bar{X} = 1.7$, S.D.= 0.6)

ส่วนภายหลังจากนำแนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในวิสาหกิจ ชุมชนนั้น กลุ่มตัวอย่างเห็นว่าประโยชน์ที่ได้รับเพิ่มมากขึ้นอยู่ในระดับมาก ($\bar{X} = 2.6$, S.D.= 0.5) โดยข้อที่เห็นว่าสามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ได้มากที่สุด คือ ความซื่อตรงในการประกอบการ ($\bar{X} = 2.9$, S.D.= 0.3) รองลงมา คือ การมีชีวิตร่วมกันอย่างมีความสุข ($\bar{X} = 2.8$, S.D.= 0.4), การดำเนินชีวิตแบบทางสายกลาง คือ ความพอประมาณ ความมีเหตุผลและมีภูมิคุ้มกันที่ดี ($\bar{X} = 2.8$, S.D.= 0.4), การพึ่งตนเองได้ทางจิตใจ ($\bar{X} = 2.8$, S.D.= 0.4) การก่อให้เกิดการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีร่วมกัน ($\bar{X} = 2.8$, S.D.= 0.4) ส่วนข้อที่เห็นว่าสามารถนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ได้น้อยที่สุด คือ การพึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยี ($\bar{X} = 2.3$, S.D.= 0.7)

การเปรียบเทียบความแตกต่างของประโยชน์ที่ได้รับทั้งก่อนและหลังการนำแนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในวิสาหกิจ ชุมชนของกลุ่มตัวอย่าง จะพบว่า มี 5 รายการทั้งหมดที่มีความแตกต่างของคะแนนเฉลี่ยก่อนและหลังใช้มากที่สุด คือ 1) การมีชีวิตร่วมกันอย่างมีความสุข 2) การดำเนินชีวิตแบบทางสายกลาง คือ ความพอประมาณ ความมีเหตุผลและมีภูมิคุ้มกันที่ดี 3) การใช้กิจกรรมของชุมชนเป็นเครื่องมือในการเรียนรู้และการจัดการ ความรู้ 4) การส่งเสริมการรวมกลุ่มและสร้างเครือข่ายองค์กรชุมชนและ 5) การสร้างเศรษฐกิจสังคมและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล

การศึกษากรณีตัวอย่างวิสาหกิจชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการประยุกต์ใช้แนวทางการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง พบว่า วิสาหกิจชุมชน 5 แห่งที่ศึกษา มีการเรียนรู้ ทั้งจากวงใน การเรียนรู้จากกลุ่ม การเรียนรู้จากองค์กร/สถาบัน การนำการจัดการความรู้ ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกระบวนการทัศน์ ความคิด จากอดีต ผ่านบทเรียนของปัญหาจากวิกฤติเศรษฐกิจ การต้องมีความเชี่ยวชาญเฉพาะในสาขาอาชีพที่ตนเองทำอยู่ ต้องมีการรวมกลุ่ม/เครือข่าย การศึกษาจึงเป็นเครื่องมือสำคัญของการพัฒนาวิสาหกิจชุมชน การพึ่งตนเอง เน้นการมีความรอบคอบ ระมัดระวัง ประหยัด และรู้จักใช้จ่าย ด้วยการสร้างภูมิคุ้มกันที่เข้มแข็ง ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความพอเพียง หรือการบริหารความเสี่ยงอย่างถูกหลัก มีธรรมาภิบาลในการประกอบการ มีกลยุทธ์การบริหารจัดการที่สอดคล้องกัน วิธีการอาจแตกต่างกันแต่มี

เป้าหมายเดียวกัน มีการจัดการที่ดี และการปฏิบัติที่ดี (best practice)ในด้านความพอดี ความพอเพียง ไม่เกินกำลังความสามารถ ลดความเสี่ยง และการเรียนรู้เพื่อการปรับตัว จุดแห่งความสำเร็จมาจากความเข้มแข็งตนเอง เครือข่าย และการสนับสนุนจากภาครัฐ การประกอบการแบบค่อยเป็นค่อยไปแต่มั่นคง และยั่งยืน สามารถปรับตัวให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม การอุทิศตนเพื่อสังคมตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงในเรื่องของการแบ่งปัน สิ่งสำคัญคือ การเรียนรู้สู่กระบวนการที่สนักความคิดใหม่ (paradigm shift)

ข้อเสนอแนะที่ได้จากการวิจัย

ก. ข้อเสนอแนะด้านนโยบาย

1. รัฐบาลและสถาบันการศึกษา ควรจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจพอเพียงในทุกระดับ
2. รัฐบาลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา ควรจัดการอบรม และพัฒนาการดำเนินชีวิตที่ยั่งยืน การฝึกปฏิบัติจริงให้กับผู้ประกอบการวิสาหกิจชุมชน
3. รัฐบาลควรสนับสนุนงบประมาณ กลไก วิธีการ เทคโนโลยี ให้องค์กรชุมชน/ท้องถิ่น สรุบทบทเรียนและขยายผลการเรียนรู้และการจัดการความรู้ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง
4. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องและองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น (อบจ. /เทศบาล/อบต.) ควรกำหนดยุทธศาสตร์อย่างต่อเนื่องและเป็นรูปธรรม ให้เป็น โครงข่ายความปลอดภัยทางสังคม (social safety net) เพื่อแก้ไขความยากจน และการมีชีวิตความเป็นอยู่แบบ “อยู่ดีมีสุข”
5. รัฐบาลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรกำหนดยุทธศาสตร์การจัดการความรู้และขยายฐานความรู้พื้นฐานวิสาหกิจชุมชน (knowledge-based OTOP) อย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะการสร้างมาตรฐาน และคุณภาพสินค้า ตราสินค้า และบรรจุภัณฑ์ให้มีมาตรฐานการผลิต ให้สินค้าวิสาหกิจชุมชนมีคุณภาพมาตรฐาน การเกษตรที่เหมาะสม(GAP)
6. รัฐบาลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรกำหนดยุทธศาสตร์องค์กรแห่งการเรียนรู้ ด้วยการพัฒนาและส่งเสริมคุณธรรมความรู้และหลักธรรมาภิบาล รวมถึงการสร้างควมไว้วางใจทางสังคม

2 ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1. ผู้นำกลุ่มวิสาหกิจชุมชนทุกแห่ง ควรมีการสรุบทบทเรียนการปฏิบัติที่ดี การจัดการเรียนรู้ และการจัดการความรู้ ตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน ว่าสิ่งใดที่ทำแล้วมีประโยชน์ สามารถแก้ไขปัญหาต่างๆได้จริง
2. องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน สถาบันวิชาการ ควรสนับสนุนและขยายผลการเรียนรู้และการจัดการความรู้ในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงกับวิสาหกิจชุมชน การส่งเสริมอาชีพที่หลากหลายและมั่นคง การเสริมฐานความรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการ การตลาด
3. ควรสร้างความสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริตในการประกอบการ โดยไม่เอาไรด์เอาเปรียบผู้เกี่ยวข้องให้เกิดขึ้นในจิตใจ และสำนึกสำนึกของผู้ประกอบการวิสาหกิจชุมชนทุกคน

4. การให้ความรู้ ความตระหนัก แก่ประชาชนทุกคนในหลักการเศรษฐกิจพอเพียง ผู้ประกอบการจะต้องรู้ศักยภาพของตนเองอย่างแท้จริงแล้วประกอบการให้มีขนาดพอดี พอเหมาะกับความสามารถของตนเอง

5. การประกอบการด้านการเกษตรกรรม ควรพิจารณาความเหมาะสมพอดีในการเลือกใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม ปุ๋ย ยา สารเคมีต่างๆ ทำกิจกรรมแบบค่อยเป็นค่อยไป ทำกิจกรรมแบบค่อยเป็นค่อยไป รู้จักเลือกใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นและสนองความต้องการตลาดท้องถิ่นเป็นสำคัญ

6. ผู้ประกอบการด้านการพาณิชย์กรรม การอุตสาหกรรม และการบริการ ควรทำกิจการโดยยึดหลัก 3 ห่วง 2 เงื่อนไข เช่นเดียวกับการเกษตรกรรม เน้นความมีเหตุผล รู้จักประมาณ มีภูมิคุ้มกัน ใช้ความรู้คู่คุณธรรม

บรรณานุกรม

กฤษณา วงษาสันต์ และคณะ.(2542). **วิถีไทย**. กรุงเทพฯ : บริษัทคอนฟอร์มจำกัด.

เกษม วัฒนชัย.(2549). **การเรียนรู้ที่แท้และพอเพียง** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน.

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ.(2542). **ธุรกิจชุมชนเส้นทางที่เป็นไปได้** กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ณรงค์ โชควัฒนา.(2542). **เศรษฐกิจชุมชน : ทางเลือกเพื่อทางรอดสังคมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

ทิพวัลย์ สีจันทร์.(2546). **พลวัตการเกษตรและเศรษฐกิจชุมชนภาคกลาง** กรุงเทพฯ : มูลนิธิวิถีชีวิตธรรม.

ภมรรัตน์ สุธรรม.(2546). **พลวัตชุมชนกับการพึ่งตนเองในภาคตะวันตก** กรุงเทพฯ : มูลนิธิวิถีชีวิตธรรม.

มณูญ สอนเกิด.(2549). **วิสาหกิจชุมชนกับเศรษฐกิจพอเพียง** กรุงเทพฯ : กรมพัฒนาชุมชน (อัคราเสนา).

สถาบันเพิ่มผลผลิตแห่งชาติ.(2545). **Benchmarking : ทางลัดสู่ความเป็นเลิศทางธุรกิจ** กรุงเทพฯ : อินโนกราฟฟิกส์.